

Amikor gróf Tisza István 1918. október 17-én elmondott utolsó parlamenti beszédében beismerte, hogy az első világháború ötvenegyedik hónapjában „az erőviszonyok eltolódásánál fogva a háború megnyerésére többé reményünk nem lehet, és hogy ennek folytán keresnünk kell a békét oly feltételek mellett, amelyeket ilyen viszonyok között ellenségeink elfogadnak”, a képviselőházban senki sem tudhatta, milyen súlyos következményei lesznek a világháborús vereségnek. Politikai ellenfelével, gróf Károlyi Mihállyal egyetértve, Tisza megfelelő kiindulópontnak tartotta Wilson, amerikai elnök tíz hónappal korábban közzétett békeelvéit és a magyar szempontból elfogadható, a győzteseket is kielégítő béke elérésében reménykedett.

Ugyanakkor minden bizonnyal maga is tisztában volt azzal, a lehetetlent akarta, amikor azt javasolta: meg kell győzni a győzteseket arról, hogy a Duna-völgy békéjének biztosítása érdekében a soknemzetiségű Magyarországot egyben kell tartani, „s az elérendő békét lehetőleg előnyössé tegyük magyar nemzetre nézve; hogy biztosítsuk a magyar állam területi integritását”. Hiszen az első világháború záró szakaszában a Monarchia, s Magyarország nem magyar népei számára Közép-Európának a győztes nagyhatalmak által elhatározott és – 1918 júniusának közepétől Wilson által is – támogatott nemzetállami felosztása jelentette azt a forгатókönyvet, amely megegyezett a térség jövőjét meghatározó nemzeti forradalmak és a nagyhatalmi érdekérvényesítés célkitűzéseivel.

Az elmúlt nyolcvan évtizedben sokféle elemzés született Trianon előzményeiről, okairól és következményeiről. Már előljáróban érdemes leszögeznünk, a soknemzetiségű történeti Magyarország összeomlásának okait, összefüggéseit vizsgáló szakirodalomban, szakmai, politikai, irodalmi állásfoglalásokban, ideológiai hitvitákban igen gyakran előfordul, hogy – a vizsgált kor reáliáitól függetlenül vagy azokat igen szabadosan értelmezve – egyetlen tényezőre, hibára, bűnösre egyszerűsítve–szűkítve próbálják értelmezni a trianoni döntést eredményező összefüggés-rendszert. A dualizmus kori magyar politika erőtlensége (például a külpolitikai döntéshozatalban játszott alárendelt szerep, az önálló magyar hadsereg hiánya) épp úgy felmerült a lehetséges okok közt, mint a Monarchia érdekeit figyelmen kívül hagyó

2. Trianon: a kényszerkisebbségek létrejötte

függetlenségi magyar törekvések, az egész birodalmat védhetetlen támadásoknak kitévő magyarországi nemzetiségi politika, Tisza István nem titkolt fatalizmusa. Még gyakrabban az őszirózsás forradalom révén hatalomra került Károlyi-kormány pacifizmusa, magának Károlyinak az antant jóindulatára számító, az aktív ellenállást halogató, kivárázó politikája került a perdöntőnek gondolt és mondott okok élére. A fentieknél és a szükségesnél egyaránt jóval kisebb mértékben, de helyet kaptak ezekben az elemzésekben az összeomlás külpolitikai, nagyhatalmi összefüggései is.

Ugyanakkor a magyar történeti közgondolkodás mindmáig érthetetlenül csekély érdeklődés mutat az iránt, milyen szerepet játszott a történeti magyar állam hét nemzetisége – románok, németek, szlovákok, ruszinok, szerbek, horvátok és szlovének – a Magyarország felbomlását eredményező dezintegrációs folyamatban. Pedig érdemes lett volna és még ma is fontos tisztázni a nemzetiségi szembefordulás, leszakadás tömeglélektanát, a történeti sorsközösség évszázados hagyományával szakító – vagy éppen a kiválást jóváhagyó, támogató – nem magyar nemzeti közösségek magatartásának valódi összefüggéseit.

A hozzáférhető történeti források, a könyvtárnyi irodalom mindinkább egyértelművé teszik, hogy 1918–1920 közép-európai újrendezésében a győztes nagyhatalmak szándékai voltak a meghatározóak. A szomszéd nemzetek államalkotó törekvéseit figyelembe véve, azokkal szembesülve valószínűleg könnyebben-gyorsabban feldolgozhatóbbá, s talán részben érthetőbbé, traumáktól mentesebbé is válhatott volna a 20. századi magyar történelem kulcskérdése, a soknemzetiségű Magyarország felbomlása. Hiszen a trianoni kérdéskört a magyarországi közvélemény részéről övező növekvő érdektelenség távolról sem a feldolgozottság elmélyülését jelzi. Az a tény, hogy a 20. század meghatározó magyar történeti eseményeinek sorában Trianon a harmadik helyre szorult vissza a legfontosabb történeti események sorában, az információszegény, amnéziás, jelenorientált és politikacentrikus magyarországi közgondolkodás jellemzője.

A soknemzetiségű történeti Magyarország 1918–1920. évi felbomlásához vezető folyamatok, a trianoni békeszerződésben rögzített kisállami megoldás következményeinek megértése nélkül ma sem érthe-

tőek, értelmezhetőek pontosan sem a trianoni Magyarország kényszerpályái, sem az ország közép-európai regionális elhelyezkedésének, szomszédságpolitikájának kérdései, sem pedig a kisebbségi magyar közösségek és a magyar–magyar kapcsolatok 1920 utáni alakulásának zsákutcai, kudarcos vagy sikeres alternatívái.¹

A nemzetiségi kérdés a világháború éveiben

Ahhoz, hogy a trianoni békeszerződéssel, a Kárpát-medence benne rögzített kisállami széttagolódásával kapcsolatos kérdésekre megközelítően pontos válaszokat adhassunk, nem árt tisztázni az első világháború néhány történeti alapkérdését sem. Mennyiben volt az első világháború magyar háború, Magyarország háborúja, vagy – hogy még kiéleztettebben tegyük fel a kérdést – miben szolgálta a világháború Magyarország, a magyarság nemzeti érdekeit? Miben változtak meg a négy háborús esztendő alatt az ország belső és külső nemzetiségpoliti-

¹ A kérdéskör francia levéltárakban fellelhető korabeli forrásait l. Ádám Magda, Litván György, Ormos Mária: Documents diplomatiques français sur l'histoire du bassin des Carpates. I–III. köt. Budapest, 1993, 1995, 1999. Az első két kötet alapján készült magyar nyelvű válogatás: Ádám Magda, Ormos Mária (szerk.): Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919. Budapest, 1999; A korabeli brit forrásokat l. Lojkó Miklós (szerk.): British Policy on Hungary 1918–1919. London, 1995; Litván György (szerk.): Trianon felé. A győztes nagyhatalmak tárgyalásai Magyarországról. (Paul Mantoux tolmácsolású feljegyzései). Budapest, 1998; Trianon legújabb irodalmából l. Béla K. Király, Peter Pastor, Ivan Sanders (eds.): Essay on World War I: Total War and Peacemaking. A Case Study on Trianon. (= War and Society in East Central Europe VI; East European Monographs CV.) New York, 1982; Ormos Mária: Padovától Trianonig 1918–1920. Budapest, 1984. (2. kiad.); (angolul: From Padua to Trianon. Budapest, 1991); Stephan Borsody (ed.): The Hungarians: A Divided Nation. New Haven, 1988; Galántai József: A trianoni békekötés 1920. A párizsi meghívástól a ratifikálásig. Budapest 1990; Király, K. Béla – Veszprémy, László (eds.): Trianon and East Central Europe. (= War and Society in East Central Europe XXXII; = East European Monographs CDXVIII.) New York, 1995.

2. Trianon: a kényszerkisebbségek létrejötte

kai viszonyai? A magyarországi és a monarchiabeli nemzetiségek számára a világháborús évek élményanyaga hogyan és mennyiben járult hozzá a térség önálló állammal nem rendelkező nemzetiségeinek önállósodási törekvéseihez, azok felerősödéséhez? S megállja-e a helyét a magyar történetírásban a térség nagypolitikai meghatározottságáról szóló – hol determinizmusba hajló, hol meg egyszerűen magunk menteségeként fel-felbukkanó – tétel, amely szerint az ország dualizmus kori kényszerpályáján Tiszáék számára nem volt menekvés: Kossuth Cassandra-jóslata – a kiegyezéssel kezdetét vett önsorsrontó magyar politika végzetéről – kérlelhetetlenül be kellett, hogy teljesejék.

Seton-Watson, aki a brit diplomácia klasszikus kelet-közép-európai doktrínájának megfelelően 1914 nyarán még úgy gondolta, hogy Ausztria–Magyarország feltételezett háborús veresége esetén – az osztrák részekhez tartozó lengyel, délszláv és román peremrégiók elvesztése árán – továbbra is betöltheti az európai nagyhatalmak közötti egyensúlyszerepét, egy évvel később már egészen más végjátékot jövendölt. A Husz János megégetésének 400. évfordulója alkalmából rendezett londoni ünnepségen *The Future of Bohemia* című előadásában – Tomáš Garrigue Masaryknak, a cseh(szlovák) emigráció vezéralakjának a hatására már a „minden tekintetben mesterséges államnak” nevezett Ausztria–Magyarország felbomlását tekintette a közép-európai kérdés egyedül célravezető megoldásának. „Az 1914. évi háború leleplezte a dualista Monarchia gyengeségét – hangsúlyozta a brit szakértő 1915 áprilisában –, s annak ellenére, hogy brutális és tisztességtelen szerbellenes politikájával kezdeményezője volt a háborúnak, nem volt felkészülve a fegyveres megméretésre. Ezt bizonyítják az Oroszországtól elszedett vereségei, a Galíciai területi veszteségek, s az a tény, hogy csakis Németország és a német hadvezetés segítsége mentette meg a Monarchiát a végső összeomlástól.” Éppen ezért Ausztria népeinek felszabadítását Európa megújítása szempontjából kulcsfontosságú problémaként értékelte. A magyarországi nemzetiségi politika felkent bírálójaként Scotus Viator tehát már a háború második évében a cseh–szlovák, a román és a délszláv uniós programok mellett tette le a voksát, és a soknemzetiségű, német érdekek szolgálatába szegődött Magyarországon látta a térségben élő nemzetek egységesülésének legfőbb aka-

dályát, s igyekezett Magyarország felelősségét felnagyítani. „Nem tudom elégszer ismételni, hogy nem csak a németek háborúja zajlik napjainkban. Ez a háború egyszermind magyar háború is. S ezt éppen a csehek és a szlovákok tudják a legjobban.”²

Tisza István miniszterelnök minden belső viaskodása ellenére a dualizmus kori Magyarországnak alapvetően több nyomós oka is volt az első világháborúban való részvételre: a délszláv irredenta – különösen Bosznia-Hercegovina 1908. évi annexióját követően – a Monarchia belső kohézióját, és balkáni, keleti külpolitikai pozícióit egyaránt mind jobban kikezdte, s az eróziós folyamat befolyásolhatatlanná válását a bécsi és berlini katonai körök a Balkán-háborúk utáni helyzetben csakis preventív katonai akcióval vélték megelőzhetőnek. A Berlin által támogatott bécsi háborúpártiakkal szemben a magyar kormány amúgy sem lehetett volna képes a Monarchiát visszatartani a háborútól.

A másik, kétségkívül ennél is nyomósabb ok az európai erőviszonyoknak a központi hatalmak rovására végbement, illetve folytatódó átalakulása, amelyet a Monarchia állagának, a vonakodó szövetségeseknek (Olaszország és Románia) a megerősítésével, közép-európai és a szomszédos térségek politikai, vámuniós, gazdasági újraszervezésével lehetett volna megállítani. Ennek a feladatnak a sikere biztosíthatta volna a magyarországi nemzetiségek iránti növekvő szomszéd országai (csehországi, romániai, szerbiai) érdeklődés, kapcsolatteremtés mederben tartását, a belső nemzetiségpolitikai reformokhoz szükséges külpolitikai nyugalmat és időt.

A belső vívódások, aggályok és a kezdeti háborús kudarccok ellenére Tisza az 1914. novemberi orosz betörés tapasztalatait összegezve joggal érezhette úgy, hogy a preventív célok jegyében vállalt magyar háborús részvétel indokolt volt. A háború kitörése után életbe léptetett belső intézkedések (internálások, cenzúraszabályok, ellenőrzések stb.) elérték céljukat, kivált hogy a háborús Tisza-kormány már szeptemberben értésére adta a nemzetiségi mozgalmak vezetőinek, a kö-

² Seton-Watson, R. W. and His Relation with the Czechs and Slovaks 1906–1951. Martin, 1995. 32–33.

2. Trianon: a kényszerkisebbségek létrejötte

zös véráldozat nem maradhat nemzetiségi paktumokban testet öltő politikai engedmények nélkül.

Az 1914. évi júliusi válság napjaiban a szerb egyház püspökeihez intézett levelében Tisza a szerbség hazafias érzelmei mellett „az egész világon páratlanul álló egyházi autonómiájában lefektetett szabadságra” hivatkozott, mint a magyar állam iránti lojalitás tétjére. Kezdetől fogva szembeszállt a belső nemzetiségellenes hisztériakeltéssel, s megakadályozta, hogy a közös hadsereg főparancsnoksága úgy tekintsen a délszláv, ruszin, szlovák, s később a román többségű területekre mint pacifikálásra váró hátszagra.

A magyar miniszterelnök Magyarország szempontjából Szerbia által kikényszerített konfliktusként értelmezte a háborút, amennyiben szerinte „a nagyszerb propaganda kivetette hálóját a magyarországi szerbségre is”. Rövid pár hónap leforgása alatt Tisza bizonyítékokkal rendelkezett az Oroszország győzelmében reménykedő görög katolikus, görögkeleti rutén–ukrán értelmiségi és evangélikus szlovák, cseh-szlovák mozgalmakról, s 1915-től bécsi rendőrségi és diplomáciai forrásokból a külföldi emigrációs központok programjairól, kapcsolatairól is.

Első kérdésünkre tehát megkockáztathatjuk azt a választ, hogy a szerb hadüzenethez adott hozzájárulás Tisza részéről, tehát a magyar kormány háborút támogató álláspontja, valójában az egyedül a Monarchián belül elképzelhetőnek hitt magyar állami integritás védelmét volt hivatott elsősorban szolgálni, s ennek megfelelően kezdeti szakaszában a háború magyar háború is volt, s a balkáni, galíciai hadszíntereken magyar nemzeti érdekeket is szolgált.

Az ország nemzetiségpolitikai szerkezetének, bel- és külpolitikai kontextusának vizsgálatában a világháború különböző szakaszaiban a lojalitás, a jogkiterjesztés, az új intézményrendszer, s a háború végső szakaszában, a Károlyi-kormány heteiben a nemzeti autonómiák irányába mutató közjogi reform kérdése volt a meghatározó. Ami a lojalitás kérdését illeti, az 1914. október végi északkelet-magyarországi körútjának észleleteit summázva Tisza azt tartotta a legfontosabbnak, „hogy a magyar nemzeti állam vonzóerőt tudott gyakorolni nem magyar ajkú polgáira, s a sokat hirdetett magyar zsarnokság alatt nyögő

nemzetiségek a legtöbb helyen híven, loyálisan, lelkesen teljesítették kötelességeiket.”

A nemzetiségi pártok bár aggodalmaiknak is hangot adtak, kivétel nélkül megjelentették lojalitási nyilatkozataikat. Ezt követően azonban tüntető passzivitással jelezték, hogy a világháborús körülmények közt nem kívánnak pártszerű politikai állásfoglalásokat tenni, s magukat a közösség nevében elkötelezni.

Tisza szerint a háború első hónapjaiban az is bebizonyosodott, hogy „a nemzeti alapon felépített magyar állam az ország különböző ajkú lakosságának hazafiúi hűségét és áldozatkészségét jobban biztosítja, mint más területek lazább szerkezete”. A magyar miniszterelnök szerint ezzel együtt a háború hatására az is egyértelművé vált, hogy „a monarchia igazi összetartását, s ennek folytán erő kifejtési képességét, politikai és katonai hatalmát nem az olyan reánk kényszerített államszerkezetben kell keresni, amely valamely birodalmi közösség közjogi felépítésével, a magyar nemzet függetlenségi vágyával és történelmi jogaival ellentétbe helyezkedik, hanem ellenkezőleg a dualisztikus és paritásos közjogi szerkezetben...”³

Ez az interpretáció már nyilvánvalóan elkanyarodik a nemzetiségi közhangulat és belső politikai fejlődés fővonulatának reális értékelésétől, mert a csendet, a megfélemlítettséget, a taktikus kivárást, a passzivitás mögötti kapcsolatfelvételek titkosságát egyértelműen a rend és a lojalitás megnyilvánulásaként értékeli, holott román és szlovák vonalon folyamatosan szembesülnie kellett az előző kormányok nemzetiségellenes politikájának revízióján is túlmutató követelésekkel. A világháborús emberáldozatok gondosan vezetett nemzetiségi statisztikáiban Tisza csak a hősi halál vállalásában manifesztálódott nemzetiségi lojalitást kívánta látni, de hamarosan szembesülnie kellett a választójog radikális kibővítését – éppen a véráldozatokra történő hivatkozással – követelő nemzetiségi fellépéssel is.

³ Tisza István világháború alatti megnyilatkozásait I. Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918*. VII. köt. 1914–1916. Budapest, 1999. 241.; Vermes Gábor: *Tisza István*. Budapest, 2001; Tókéczky László: *Tisza István eszmei, politikai arca*. Budapest, 2000.

2. Trianon: a kényszerkisebbségek létrejötte

Tisza javára írható, hogy 1914. szeptemberi–októberi román paktumtárgyalásai során megtörtént az önrevízió. A háborús román paktum, illetve a Románia központi hatalmak oldalán való megtartása érdekében – Erdély autonómiáját sürgető németországi katonai elképzelések kapcsán – a reális nemzetiségi parlamenti képviselőlet irányába mutató megoldási javaslattal állt elő.

A magyar miniszterelnöknek ezt a paktumpolitikai reformjavaslatát akár az általános választójog nemzetiségi próbakövének nevezhetnénk, ha maga Tisza azt – a magyar államon belüli magyar nemzeti hegemonia megőrzése érdekében – mindvégig nyíltan és következetesen el nem utasította volna. Nem véletlen, hogy a Népszava, a Világ, s több más függetlenségi ellenzéki napilap a választójog további kibővítését kérte számon a paktumpolitika hősétől.

Ugyancsak a dualizmus kori magyar nemzetiségpolitikai jogalkotás és joggyakorlat revízióját jelezték a nemzetiségi nyelveknek kisegítő nyelvként való alkalmazását elrendelő miniszteri rendeletek, a román paktumban is fontos szerepet játszó – zászló- és címerhasználatot engedélyező – rendeletek.

Ezzel együtt Tisza Istvánon 1916 után, a megrendítő tapasztalatokkal járó erdélyi román betörést követően eluralkodott az a fajta fatalizmus, amely szelídített formában a magyar történetírás Trianonnal kapcsolatos determinista felfogásában máig kimutatható. Különösen a cseh–szlovák és a délszláv kérdés kezelésében Tisza kizárólag a világháborús győzelem esetén remélte az események alakításának lehetőségét visszanyerni, ellenkező esetben igen korán, 1917 tavaszán már a teljes összeomlás alternatívájának lehetőségével is kénytelen volt szembesülni. Ez a legsötétebb vízió azután nemcsak a Béccsel kapcsolatos elképzeléseinek következetes megvalósításában, a perszónálunió irányába mutató alkotmányos függetlenségi eszme képviselőletében bénította meg őt, hanem a nemzetiségi jogkiterjesztés megkésett, de még mindig komoly rendszerteremtő munkájának kezdeményezésében is.

Az elakadt nemzetiségi jogkiterjesztés és intézményi reform egyúttal azt is jelentette, hogy 1918 októberében a világháborús vereséget bejelentő Tisza örökségét magukra vállaló Károlyi Mihályéknak a teljes külpolitikai elszigeteltség helyzetében egyszerre kellett volna a belső

nemzetiségi megállapodások módját, tartalmát hitelesen képviselniük, megvalósítaniuk és az immár teljes mértékben ellenérdekelt nemzetiségekkel, valamint az ellenséges külvilággal mint Trianon működőképes alternatíváját elfogadtatniuk. Miközben a magyarországi nemzetiségi intézményrendszer és nemzetiségi politika szellemisége alig változott, a mozgástér pedig véstesen beszűkült. Míg Tisza Isztambultól Berlinig, Szarajevótól Lembergig, Béctől Bukarestig próbálhatott támaszt találni korlátozott nemzetiségpolitikai reformjaihoz, Károlyiék legfeljebb Muraszombattól Ungvárig, Turócszentmártontól Aradig próbálkozhattak nagyvonalú kantonterveikkel, nemzetiségi néptörvényeikkel, föderalizációs javaslataikkal.

A második kérdésre tehát valójában nemleges, negatív a válasz: Tisza kezdeti lendületes reformjavaslatai, tevékenysége elakadt, a nemzetiségi jogkiterjesztést nem követte a soknemzetiségű ország jogi, politikai és közigazgatási intézményrendszerének reformja. A nemzetiségek részéről a kezdeti, amúgy is csupán feltételes lojalitást felváltotta a kivárára játszás, a túlélési stratégiákat szolgáló politikai mimikri, majd a szembe fordulást és a kiválást előkészítő politikai radikalizálódás.

A magyarországi nemzetiségek háborús tapasztalati anyagában egyaránt helyet kapott az összeomlásig kiegyensúlyozottan, végletes reakciók nélkül működő magyar államapparátus és közigazgatás fegyelmezettsége, a háborús frontokról érkező hírek a katonák radikalizálódásáról és illojális magatartásáról, a feltartóztathatatlan végkifejlet előérzete, a nemzeti és szociális szabadság összefonódása, s az annak kifejezésekképpen könnyen emészthető nemzeti felszabadulás terjedő hite.

A csehszlovák, jugoszláv, román emigráció működéséről minden ellentétes hiedelemmel szemben nemcsak a bécsi elhárításnak, a katonai cenzúrahivataloknak és a magyar kormányoknak voltak megbízható, naprakész információi, a lényegét a nemzetiségi politikai elit, újságírók közepes osztály is képes volt kihámozni.

A világháborús körülmények, majd a vereség és azt követően az ország szlovák, rutén, román, délszláv régióinak, illetve Erdély, Bánság, Ruténföld, Felvidék és Délvidék magyar lakta városainak, sávjainak katonai megszállása mindazonáltal önmagukban is kizárták a nagyszabású reformkísérleteket. A világháború okozta nyomor, az európai nagyhatal-

2. Trianon: a kényszerkisebbségek létrejötte

mi erőviszonyok átalakulása, az egymással szembenálló rendszerfenn tartó közép-európai nagyhatalmak – Oroszország és Németország – egymást követő veresége teljesen új helyzetet teremtett. Ebben az új konstellációban a történeti államterület egységének megőrzését csak a föderatív átalakuláson alapuló magyar integritás politikai és nemzetiségi bázisának kiépítése szolgálhatta volna. A nemzetiségi tömegek gondolkodásában a világháború végéig megmaradt hungarus tudatra apelláló, azt programszerűen vállaló új nemzetiségi politika elméletileg képes lehetett volna az integritás mellett mozgósítani. Ez a tényező azonban teljességgel hiányzott a világháborús évek magyarországi kormányzati politikájából.

Ezzel együtt biztos állíthatjuk, nem az döntötte el a Monarchia összeomlását, hogy a dualizmus kori nemzetiségpolitikai intézményrendszer belső reformja lassan ment végbe. Mindez csupán az összeomlás ellenében tenni akarók belső mozgásterét szűkítette le végzetesen. A háborús vereség után a győztes hatalmak a Monarchia megújulása, radikális közjogi átalakítása helyett saját céljaik szempontjából megfelelőbbnek tartották a térség kisállamainak létrehozását, s ezt a felkínált lehetőséget természetesen maguk a nemzetiségek sem utasították el.

A magyar béke-előkészületek és a békekonferencia

Az első világháborús vereség nyomán – az előzetes titkos megállapodások és nagyhatalmi állásfoglalások nyomán a jugoszláv, román és csehszlovák hadsereg rövid félév alatt Magyarország területének közel kétharmadát katonai erővel elfoglalva – *via facti* kialakult az az új kelet-közép-európai helyzet, amelyet nemzetközi jogilag a trianoni békeszerződés szentesített.⁴ A trianoni döntés a maga politikai, katonai,

⁴ Románia Magyarországgal szembeni területi követeléseit az 1916. évi bukaresti titkos megállapodás rögzítette. A délszláv egység kérdésében a korfui deklaráció jelentette a mérföldkövet. Szövegüket I. Kemény G. Gábor (szerk.): *Iratok*, VII. köt. id. m; A Tomáš Garrigue Masaryk vezette emigráns Csehszlovák Nemzeti Tanács (CSNT) Magyarországgal szembeni területi igényeinek hivatalos elismerésére csak

gazdasági, kulturális és nemzeti következményeivel a Kárpát-medencei magyarság 20. századi történetének meghatározó negatív kezdőpontja. A békeszerződés következtében Magyarország és a négy szomszédos államhoz – a Csehszlovák Köztársasághoz, a Román Királysághoz és a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz, valamint az Osztrák Köztársasághoz – került magyar kisebbségek a Szovjetunió és Németország közötti térségben a nemzeti kisállamokból álló „Köztes-Európa” részévé váltak. Ez a minden tekintetben nagyhatalmi meghatározottságú régió előbb – a versailles-i békerendszer revíziójának jegyében – a második világháborúhoz vezető konfliktusok gócpontja lett, majd a második világháború után közel fél évszázadra – a Szovjetunió európai érdekszférájának részeként – politikai, gazdasági és kulturális fejlődésében tartósan elszakadt az európai fejlődés fő vonulataitól. Ez utóbbi értelemben van tehát némi igazság abban – amit elsősorban a magyar történeti publicisztika szokott hangoztatni –, hogy a versailles-i békerendszer az egész század mérlegét megvonva Kelet-Közép-Európa valamennyi nemzete, tehát a győztesek részére is több hátrányt jelentett, mint előnyt.

Az 1919. január 18-án ünnepélyesen megnyílt párizsi békekonferencián a győztes nagyhatalmak a magyarkérdést három területen igyekeztek gyorsan és hathatósan „megoldani”. Az elsődleges szempontot az jelentette, hogy a már korábban eldöntött nemzeti kisállami megoldáshoz, azaz az Osztrák–Magyar Monarchia kis nemzetei részére az önrendelkezés jegyében lehetővé tett önálló államalapításokhoz

1918 decemberében került sor, de az antanthatalmak már 1918 májusában elismerték a CSNT-t mint a „csehszlovák nép” hivatalos képviselőjét, amely az antant oldalán harcba állt a központi hatalmakkal. A Tanács 1918. október 14-én ideiglenes kormánnyá alakult. Masaryk, T. G.: *A világforradalom. 1914–1918.* Budapest, 1990. 326–328. – *A világháború befejezését követő csehszlovák, román, jugoszláv katonai foglalásokról I.* Hronský, Marián: *Szlovákia elfoglalása a csehszlovák katonaság által 1918 novemberétől 1919 januárjáig.* Budapest, 1993 Raffay Ernő: *Erdély 1918–1919.* Budapest, 1987; Fráter Olivér: *Erdély román megszállása 1918–1919.* Tóthfalu, 1999; Bacsa Gábor: *A magyar–jugoszláv (S.H.S) határ megállapítása és kitzúzése (a trianoni határ szerint 1921–1924).* Budapest, 1998.; Zsiga Tibor: *Muravidéktől Trianonig.* Lendva, 1996; Göncz László: *A muravidéki magyarság.* Lendva, 2001.

2. Trianon: a kényszerkisebbségek létrejötte

az antantnak pacifikálnia kellett a térséget, azaz biztosítani kellett a békekonferencia döntéseinek végrehajtásához szükséges nyugalmi állapotot. Ebbéli igyekezetében a békekonferencia főtanácsa elsősorban a területi viták általános közép-európai háborúval fenyegető konfliktusforrásait próbálta a katonadiplomácia eszközeivel, valamint a magyarországi területeket elfoglaló csehszlovák, román és jugoszláv hadseregek felhasználásával hatástalanítani. Ugyanakkor mindent elkövetett annak érdekében, hogy a magyar katonai ellenállás lehetőségét megakadályozza.

Ennek az elsődleges szempontnak alárendelten az új magyar állam határainak kijelölése főként a csehszlovák, illetve a román-jugoszláv területi bizottságoknak és különböző albizottságoknak adott munkát, ahol Franciaország, Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és Olaszország gyakran ellenkező álláspontot képviselő delegátusai a legtöbb esetben a Magyarország szomszédainak kedvező megoldásokban tudtak megegyezni. Emellett magyar szempontból feltétlenül ki kell emelni azt a tényt, hogy a békekonferencia komoly erőfeszítéseket tett a térségben kialakult új kisebbségek problémájának kezelésére, illetve a kisebbségvédelem nemzetközi garanciarendszerének megteremtésére is.

Az 1918. október 29-én Budapesten kitört úgynevezett öszirózsás forradalommal hatalomra került Károlyi-kormány kezdeti népszerűsége abból a hitből és reményből táplálkozott, hogy Károlyi Mihály gróf – korábbi antantkapcsolatai és közismert antantbarátsága révén – képes lesz elérni a független Magyarország győztesek részéről történő elismerését, a területi igényeikkel jelentkező szomszédokkal szemben pedig Magyarország számára méltányos békefeltételekben tud majd megállapodni. A Károlyi-kormány nyíltan vállalt pacifizmusát, szomszédokkal való megegyezési törekvéseit, az ország radikális nemzetiségpolitikai átalakítására kidolgozott terveit kezdetben még a vele szemben álló politikusok (Apponyi Albert, Teleki Pál, Bethlen István) is – mint egyedül célravezető eszközrendszert – tudomásul vették és támogatták.⁵

⁵ A Károlyi-kormány nemzetiségi politikájáról I. Szarka László: Keleti Svájc – illúzió vagy utópia? A Károlyi-kormány Nemzetiségi Minisztériumának működése, in: Uő.: Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Ke-

Az 1918. november 13-i belgrádi katonai konvenció, amely a tíz nappal korábbi padovai fegyverszüneti megállapodás kiegészítéseként a magyarországi fegyverszüneti feltételeket rögzítette, súlyos rendelkezései ellenére ezeket a kezdeti reményeket tovább élte. A Jászi Oszkár által kezdeményezett nemzetiségi tárgyalások közül ugyan az aradi magyar–román egyezkedések teljes kudarcba fúltek, a szlovákokkal sikerült átmenetileg az etnikai határvonallal megegyező, ideiglenes demarkációs vonalban megállapodni. Az 1918. X. számú néptörvénnyel pedig lerakták az alapját Ruzska-Krajna, azaz Kárpátalja ruszin autonómiájának. A remény halvány jelei azonban pár nap alatt semmivé váltak. A csehszlovák diplomácia, Edvard Beneš közbeavatkozásával elérte, hogy a belgrádi megállapodás rövid két hét alatt teljességgel érvényét veszítette, s ekkortól kezdve a francia diplomácia és katonai vezetés a román és a csehszlovák katonai szükségleteknek megfelelően diktálta az újabb és újabb demarkációs vonalakat. A Károlyi-, majd az azt követő Berinkey-kormány nem volt képes kitörni külpolitikai elszigeteltségéből. Nagyhatalmi támogatottság nélkül pedig semmi esélye sem maradt arra, hogy a magyar nemzeti önrendelkezés igényét az antant támogatását élvező szomszéd országokkal szemben érvényesíteni tudja.

Az antantot a Fernand Vix francia alezredes által vezetett fegyverszüneti bizottság képviselte Budapesten 1918 novembere és 1919 áprilisa között. A padovai és a belgrádi fegyverszünet ellentmondásai, a térségben működő francia tábornokok egymás közti presztízsküzdelmek és gyakran a francia kormányétól eltérő elképzelései, valamint a Magyarországgal szemben nyílt agressziót folytató három szomszédos

let-Közép-Európában, Budapest, 1998. 113–125. A nemzetiségi tárgyalásokra *lásd* Uő.: Iratok az 1918. novemberi aradi magyar–román tárgyalások történetéhez, Regio (5) 1994. 3. 140–166. Apponyi Albert angol nyelvű memorandum közreadásával kapcsolódott be a Károlyi-kormány által is támogatott nemzetközi propagandaakcióba, ugyanakkor 1918. december 29-i levelében arra figyelmeztetette Károlyit, be kell látni, a pacifista magatartás az antant döntéshozóit jellemző „legridegebb imperializmus” ellenében céltévesztett eszköz. Litván György (szerk.): Károlyi Mihály levelezése I. 1905–1920. Budapest, 1978. 357.

2. Trianon: a kényszerkisebbségek létrejötte

állam fokozódó követeléseinek közepette Vix megpróbált ragaszkodni a katonásan egyszerű megoldásokhoz. Amikor például a fegyverszüneti megállapodásokat önkényesen megszegő román, csehszlovák hadsereggel szemben a magyar kormány megpróbált maga is tárgyalásokba bocsátkozni az új demarkációs vonalakról, az alezredes 271/2. S. számú átiratában elfogadhatatlannak tartotta a magyar tárgyalási szándékot. Vix szerint „a legyőzött Magyarország fegyverletételt kér és ennek fejében a győzelmes antant a magyar terület egy részének megszállást kérte a célból, hogy biztosíthassa magát egy esetleges megújuló támadással szemben”. Ennek érdekében Vix szerint a demarkációs vonalak kitűzésekor fontos a szövetséges csapatok által használható vasutak és a stratégiai jelentőségű folyópartok megszállása. Miután novemberben a románok elfoglalták egész Székelyföldet, a szerbek pedig a Vajdaságot és Péccsel együtt egész Baranyát, december végéig a csehszlovákok kezére került Pozsonytól Kassáig az egész felvidéki terület, azaz az antant részéről Csehszlovákia részeként elismert Szlovákia – mégpedig Beneš kérésére Pichon francia külügyminiszter által november végén jóváhagyott „történelmi határok” között –, a jugoszlávok megszállták a Muraközt, karácsony napján a románok pedig bevonultak Kolozsvárra.

Az ország felbomlásával, katonai megszállásával szemben a megkésve és szervezetlenül megkezdett hadseregépítés több ok miatt sem jelenthetett igazi alternatívát. Egyrészt a háborús tapasztalatokat nélkülöző legfiatalabb évfázatok besorozása eleve céljatevesztett vállalkozás volt, másrészt a Pogány József kormánybiztos vezetése alatt álló katonatanácsok, majd a katonák juttatásának megduplázását követelő zsoldmozgalom, a katonatanácsok által a katonák körében szított elégedetlenség hosszú heteken keresztül lebénították a legfelső katonai vezetés és a hatékony honvédelem működését, s akadályozták a kormány által elrendelt hadseregépítést.

Az ütőképes hadsereg jelentőségét a legjobban az Apáthy István vezette Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács, illetve a Kelet-Magyarországi Kormányfőbizottság megbízásából Kratochwill Károly ezredes vezetésével létrejött – mintegy 5-6 ezer fős Székely Hadosztály működése bizonyítja. Kolozsvárról kiszorulva a hadosztálynak sikerült közel két

hónapon keresztül megvédeniük a Csucsá–Avas vonalat, megakadályozva így a románok előrenyomulását Nagyvárad irányába. A Károlyi- és Berinkey-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyveinek tanúsága szerint az aktív ellenállás lehetőségének, szükségességének és feltételeinek kérdése 1918. december elejétől többször is szóba került. A békekonferencia közeli kezdete, majd megnyitását követően a Magyarországgal kapcsolatos első állásfoglalásokra való várakozás miatt senki sem merete vállalni az antanttal való nyílt szembeszállást. Amint azonban egyértelművé vált, hogy Magyarországot a többi vesztes államhoz hasonlóan csupán a kész békefeltételek átvételére kívánják meghívni Párizsba, s a békekonferencián a győztes nagyhatalmak messzemenően igyekeznek kielégíteni kelet-közép-európai új szövetségeseik területi kívánságait, többé nem volt mire várni.

A békekonferencia és Magyarország viszonyát ebben az első, katonai szempontból meghatározó időszakban tehát egyrészt a francia katonadiplomácia előző két hónapban begyakorolt nyomásgyakorlása, másrészt a szomszédok katonai foglалásainak a békekonferencia szentesítésére váró területi igényjegyzékek elbírálása határozta meg. Ez utóbbi munka nagy része a békekonferencia Magyarország új határainak megállapítására hivatott román és jugoszláv területi bizottságokra és az ezek által kiküldött szakbizottságokra hárult, amelyek 1919. február 8-án kezdték el munkájukat.

A békekonferencia munkáját irányító Tizek Tanácsa ugyan 1919. január 24-én közleményben szólította fel a Magyarországgal szomszédos államokat az erőszakos fegyveres területfoglalások leállítására, s a békekonferencia döntéseinek bevárására, ez a közlemény azonban részben megkésett, részben pedig teljesen visszhangtalan maradt. A fenyegető erdélyi magyar–román háború megakadályozására a békekonferencia – a magyar–román határvonal bizottsági kijelölését jó részben befejezve – a demarkációs vonal radikális változtatása mellett döntött. A Legfelsőbb Tanács 1919. február 26-án kijelölte azt a semleges zónát, amely a két hadsereg különválasztását lett volna hivatott biztosítani. A semleges zónáról amelynek keleti határa a francia megszállás alá került Szegedtől Aradon, Nagyváradon keresztül Szatmárnémetiig húzódott, nyugaton pedig a Vásárosnamény, Debre-

2. Trianon: a kényszerkisebbségek létrejötte

cen és Szeged városoktól pár kilométerre keletre eső vonal határolta. A magyar kormány minderről közel egy hónappal később, a március huszadikán Vix által átnyújtott jegyzékből szerez majd tudomást.

Időközben a békekonzferencia működési elveit kitapasztalva a Berinkey-kormány hadügyminiszterévé kinevezett Böhm Vilmos vezetésével 1919 januárjában – kéthónapos fejetlenség és tétlenség után – elkezdődött az új magyar hadsereg kiépítése. Károlyi Mihály köztársasági elnök 1919. március 2-i szatmárnémeti beszédét pedig a magyar nemzeti önrendelkezés szimbolikus igénybejelentése mellett akár az aktív honvédelem meghirdetéseként is értékelhetjük: „Hallja meg szavunkat és értse meg az egész világ: nem lehet egy népből kiirtani az önfenntartási ösztönt, mely vele azt mondatja, hogy élni akar. Nem lehet elpusztítani egy országot, melynek más célja nincs, mint polgárainak egyforma jogot, szociális tartalommal telített intézményeket biztosítani. De értse meg a világ azt is, hogyha pedig a párizsi békekonzferencia a wilsoni elvek, a népek önrendelkezési joga és a megegyezései béke ellen és Magyarország földarabolása mellett döntene, akkor mi a vég-szükség esetében még fegyverrel is fölszabadítjuk ezt az országot.”⁶ Károlyiék 1919. április 15-éig szerették volna befejezni a 70 ezres létszámú új magyar hadsereg felállítását, s erre az időpontra szerették volna kiírni a parlamenti választásokat is. Mindezt megakadályozta a magyarországi kommunista hatalomátvétel, a Tanácsköztársaság kiáltása.⁷

⁶ Magyarország, 1919. március 3.

⁷ Ennek közvetlen kiváltó oka a békekonzferenciának az a február 26-i döntése volt, amely a magyar–román konfliktus megakadályozása végett új semleges zóna kialakításáról rendelkezett. A Vix alezredes által Károlyinak átnyújtott jegyzékre válaszul a Berinkey-kormány lemondott. Károlyi válaszában leszögezte: „... a kormány nincs abban a helyzetben, hogy tudomásul vehesse a békekonzferencia határozatát és közreműködjék annak végrehajtásában. Ez a határozat teljes ellentmondásban van az 1918. november 13-án kötött fegyverszüneti Katonai Egyezményvel, s minthogy nem veszi tekintetbe az ország létérdekeit, megakadályozhatja az ország fejlődését és megzavarhatja a békét.” A kormány lemondását és a szociáldemokraták habozását felhasználva Kun Bélák magukhoz ragadták a hatalmat. Vö. Ormos Mária: Padovától Trianonig i. m. 191–196.

A Tanácsköztársaság és az ország román megszállása

Az új keleti demarkációs vonal mentén kijelölt semleges zónáról 1919. március 20-án értesült a magyar kormány Vix alezredes újabb jegyzékéből. Károlyi a jegyzék átvételét követően kijelentette, hogy a magyar kormány aligha lesz képes a minden korábbinál súlyosabb ultimátumot elfogadni. Böhm hadügyminiszter Berinkey miniszterelnököt arra kérte, kérdezze meg Vixtől: „Tudja-e mi következik a mai zűrzavaros helyzetben a kormány lemondásából, tudja-e, hogy a kormány lemondásának a következménye csak anarchia és fölfordulás lehet és nem volna-e célszerű még egy halasztó kísérletet tenni Párizsban vagy ha ez lehetetlen, nem venné-e át Vix alezredes az antant nevében az ország kormányzásának a súlyát és gondját”. Ugyanaznap este a minisztertanács egyhangúlag elfogadta Károlyi előterjesztését: elutasítva a Vix-jegyzéket a kormány lemondott, Károlyi továbbra is megmarad köztársasági elnöknek, s ő tiszta szociáldemokrata kormányt fog kinevezni, amely a jegyzék végrehajtását megtagadja. A többi már ismertnek tekinthető: a szociáldemokrata pártban a szakszervezeti szárny nyomására többségbe került a Kun Béla vezette kommunistákkal való megállapodás híveinek tábora, s március 21-én a koradélutáni órákban megszületett a szociáldemokraták és a kommunisták pártegyesüléséről, kormányalakításáról és hatalomátvételéről szóló határozat.⁸ Ma már minden tekintetben bizonyítottnak tekinthető, hogy Károlyi Mihály akarata ellenére történt a puccszerű kommunis-

⁸ Böhm felvetésére vonatkozóan ld. Böhm Vilmos: Két forradalom tüzeiben. Budapest, 1946. 190.; „A párt a proletariátus nevében haladéktalanul átveszi az egész hatalmat. A proletárság diktatúráját a munkás-, paraszt- és katonatanácsok gyakorolják. (...) Haladéktalanul megteremtendő a proletárság osztályhadserege, amely a fegyvert teljesen kiveszi a burzsoázia kezéből. A proletárság uralmának biztosítására és az ántánt imperializmusa ellen a legteljesebb és legbensőbb fegyveres és szellemi szövetség kötendő az oroszországi szovjet-kormánnyal.” Ormos Mária: Padovától Trianonig, i. m. 197.

2. Trianon: a kényszerkisebbségek létrejötte

ta hatalomátvétel, amely természetesen új fejezetet nyitott a békekonferencia és Magyarország kapcsolatában.⁹

A konferencia legmagasabb szintű döntéshozó fórumán, a március 24-én létrehozott Négyek Tanácsában, az amerikai és olasz delegáció vezetői több ízben is felvetették, hogy Magyarországgal szemben érdemes lett volna a horvátokhoz, szlovénekhez hasonlóan árnyaltabb magatartást tanúsítani. A magyarországi kommunista hatalomátvételt követően maga Wilson elnök sürgette a kapcsolatfelvételt Budapestről, s ennek nyomán – a területi integritás Károlyiék által képviselt elvét feladva – kezdett Kun Béla tárgyalásokat a belgrádi antantmisszióval, s került sor Smuts tábornok magyarországi útjára.¹⁰ Jóllehet Smuts némi engedményeket is felkínált a Vix jegyzékben foglaltak végrehajtásáért cserében, a magyar tanácskormány által április 7-én átadott válasz és az olasz közvetítőkön Párizsba eljuttatott ajánlat nem volt képes visszatartani a szomszédok és az antant katonadiplomáciája által egyaránt szorgalmazott Magyarország elleni katonai fellépést.

Miután Románia április 15-én, Csehszlovákia pedig tizenkét nappal később megtámadta a Magyar Tanácsköztársaságot, a békekonferencia irányítóinak, mindenekelőtt Clemenceau francia miniszterelnöknek tulajdonképpen már csak afölött kellett volna örködniük, hogy magyarországi bolsevizmus ellen vonuló szomszédok győzelmük után szófogadóan visszavonuljanak a kijelölt határok mögé. Emiatt nem járultak hozzá sokáig Budapest katonai megszállásának Foch marsall által is szorgalmazott tervéhez, s próbálták jó ideig visszatartani a románokat is ugyanettől. Jórészt ezt a célt szolgálta az 1919. jú-

⁹ A március 21-i minisztertanácsi ülés döntéséről vö. Litván György: Jászi Oszkár. Budapest, 2003. 165, 175–177; Salamon Konrád: Nemzeti önpusztítás 1918–1920. Forradalom–proletárdiktatúra–ellenforradalom. Budapest, 2001. 129–134.

¹⁰ „Lehetséges – miként azt Lansing úr és Sonino báró úr is mondta –, hogy van valami felelősségünk a budapesti eseményekben” – mondta Wilson. „Mindenekelőtt tisztázni kell a helyzetet. A budapesti kormányt nem terhelik olyan büntettek, mint amilyeneket az oroszországi bolsevistáknak rovunk fel. Ez a kormány valószínűleg nacionalista. Azért szovjetkormány, mert ez most divatos forradalmi forma, és csakugyan lehetnek ott valamiféle szovjetek.” Litván György (szerk.): Trianon felé, i. m. 24.

nus 13-i Clemenceau-jegyzék, amely egy évvel a trianoni békeszerződés előtt kijelölte Magyarország új északi és keleti határait.

A tanácsköztársasági kísérlet amellet, hogy az ország életében tovább növelte a belső káoszt, s végső soron az elszenvedett katonai vereség nyomán az ország kifosztását eredményezte, súlyos károkat okozott Magyarország nemzetközi megítélésében is. A Szovjet-Oroszország teljes elszigetelését maximálisan szem előtt tartó nagyhatalmak mielőbb szanálni akarták a bolsevik Magyarországot. A Tanácsköztársaság bukása után a békekonferencia újabb katonai és diplomáciai missziók kiküldésével próbált felgyorsítani a magyar béke-előkészületek ügyét. A budapesti román megszállás kíméletlensége tovább növelte a békekonferencia aggodalmait és a románokkal szembeni fenntartásokat.

A magyar béke delegáció a békekonferencián

A magyar béke delegáció 1919 decemberében – egy évvel a világháború befejezés után, az ország kétharmadának 1918–1919 telén bekövetkezett (csehszlovák, román és délszláv) katonai megszállását, a Magyarországi Tanácsköztársaság rövidéletű kísérletét, bukását, valamint Budapest és a maradék ország nagyobbika részének román megszállását, majd kiürítését követően – kapott meghívást a párizsi békekonferenciára. Jóllehet minden jel arra mutatott, hogy a magyar tanácskormány 1919 júniusában Clemenceau által már közölt új határokat a békekonferencia nem kívánja megváltoztatni, a magyar delegáció azt remélte, a wilsoni önrendelkezési elvre, valamint a térség stabilitásának győztesek és vesztesek számára egyaránt fontos követelményére hivatkozva képes lesz meggyőzni a nagyhatalmakat arról, hogy a szomszéd országok túlzó területi követelései ellentmondanak a wilsonizmusnak és a stabilitás követelményeinek. A magyar delegáció bemutatkozó jegyzéke megpróbálta érzékeltetni azt az alapvető ellentmondást, amely a békekonferencia területi döntéseiben kezdettől fogva megmutatkozott: „A most kötendő világbéke két gondolaton épült fel: az önrendelkezés jogának és a nemzetiségi összetartozás érvényre juttatásának gondolatán. Kétségtelen, hogy az egyik a

2. Trianon: a kényszerkisebbségek létrejötte

másik nélkül alkalmazva csak a legégbekiáltóbb igazságtalanságokra vezethet”.¹¹

A két alapelv szoros együvé tartozására, szétválaszthatatlanságára hivatkozva önmagában a nemzetiségi elvet nem tekintette olyan tényezőnek, amelyre tartós állami alakulatokat lehet építeni. Az önrendelkezés lehetőségét kizáró nemzetiségi felosztás ellen a magyar béke delegáció mindenfajta érvet megpróbált felsorakoztatni: a soknemzetiségű ország történeti tradícióitól, a gazdasági egységben rejlő előnyökön, a magyarországi nemzetiségek részére kilátásba helyezett autonómiákon keresztül egészen a magyarság akkoriban kétségkívül meglévő, de érvként fölöttébb kétes értékűnek bizonyuló kultúrfölényéig, illetve az új rendezés súlyos következményeiig bezárólag. „A magyarság, amely teljesen idegen népek között Európa szívében egységesen, egy állam keretén belül élt bejövetele óta – olvashatjuk az 1920. január 14-én átnyújtott bemutatkozó jegyzékben – most azért, mert Európát saját testével fedezte, és azért mert vendégszeretően kaput nyitott minden bevándorlónak, a töröktől üldözött szerbeknek, a fanariótáktól elnyomott románoknak, elveszítse most saját véreinek 37,5 százalékát, 3 733 000 magyar lelket? A magyar nép ebbe soha sem fog belenyugodhatni, soha sem fog belenyugodhatni azért sem, mert meg van győződve, hogy a vele vegyesen élő népek, ha megkérdezik őket, együtt akarnak-e vele maradni, egy gazdasági, egy államegységben, csak autonómiákat kívánnak.”¹²

¹¹ A magyar béke delegáció működésének dokumentumait lásd A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S.-ben 1920 január–március havában. I–III/a–b. köt. Budapest, 1920–1921. Az idézet helye: uo. I. köt. 7; A versailles-i békerendszer, illetve a trianoni békeszerződés kisebbségi vonatkozásairól I. pl. Balogh Artúr: A kisebbségek nemzetközi védelme a kisebbségi szerződések és a békeszerződések alapján. (= Magyar Kisebbség Könyvtára) Csíkszereda, 1997. (2. jav. kiad.); Galántai József: Trianon és a kisebbségvédelem. Budapest, 1989. (angolul: Trianon and the Protection of Minorities. New York, 1991)

¹² A bemutatkozó jegyzék ígéretet tett a magyarországi nemzetiségek részére felkínálható autonómiára: „Viszont a magyar nemzet, megszabadulván attól a végzetes kinyezéssel helyzettől, amelybe az Osztrák császársággal való kapcsolat sodorta, önrendelkezési jogának teljes visszanyerésével kész örömmel fogja ezt az autonómiát megadni, amit ezennel ünnepélyesen kijelentünk.” A magyar béketárgyalások, I. m. 10.

Az új határok

A trianoni békeszerződés traumatizáló hatásának legnyilvánvalóbb kiváltó okát a határok etnikai szempontokat figyelmen kívül hagyó jellege. A békekonzferencia munkájában is komoly vitákhoz, ellentmondásokhoz vezetett a béketeremtés vezérelveként elfogadott nemzeti örendelkezésnek a határmegállapító munkálatokban történt folyamatos megcsorbítása. A területi bizottságok munkájában a különböző vitás kérdésekben valamilyen közvetlen vagy közvetett érdek mentén szövvényes kompenzációs ügyeletekbe bonyolódó delegátusok gyakran felrötták egymásnak az etnikai elv rovására előterjesztett határjavaslatokat. Talán a leginkább következetesen az amerikai delegáció tagjai, mindenekelőtt Charles Seymour próbálta képviselni az etnikai igazságosság és méltányosság elvét. Ő volt az például, aki egy rövid ideig hajthatatlannak mutatkozott a Csallóköz kérdésében, s megpróbálta a tiszta magyar folyamszigetet megtartani Magyarországon belül.

Nagy általánosságban azonban a határ-megállapítás munkájában a földrajzi, a közlekedési, stratégiai és gazdasági érvek leleményes kombinációjával a francia és brit, Románia esetében pedig az olasz delegátusoknak is sikerült elérniük, hogy a legfőbb határkijelölő szempont, a szövetséges kishatalmak érdeke kerekedjék felül a vesztesek bármily szembetűnő igazságával szemben. Ennek az eljárásnak a legelrettentőbb példája a magyar–román határnak a román–jugoszláv területi bizottságban való kijelölése lehet. Az 1919. február 11-én André Tardieu elnökletével elkezdett bizottsági munka kiindulópontja a Bratianu román miniszterelnök által február 1-jén előterjesztett román területi igénylista volt. Ennek elemzésében gróf Vanutelli Rey olasz delegátus magyar statisztikai adatok alapján készült térképen bizonyította, hogy a vitatott területen a románok által igényeltnél és a franciák által tervezettnél jóval igazságosabb etnikai határt lehet kijelölni. Laroche, francia delegátus kezdettől fogva a vasútvonalakat tekintette a határmegállapítás legfontosabb tényezőjének, míg Seymour amerikai követ az etnikai és a gazdasági szempontokat tartotta meghatározónak. Leeper brit delegátus a francia álláspontot konkretizálva a vasúti csomópontokat feltétlenül Romániához tartozónak ítélte, s így Szatmárnémeti, Nagyvárad, Arad ügye a vi-

2. Trianon: a kényszerkisebbségek létrejötte

tában máris Románia javára billent. De Martino, a másik olasz delegátus szerint az olasz küldöttség a legnagyobb figyelmet az etnikai szempontnak szenteli ugyan, de belátja, hogy „a tartós béke és a nemzetek nyugalmanak biztosítása” megköveteli a stratégiai szempontok figyelembevételét. A stratégiai szempontok (a Kárpátalját megszerző Csehszlovákia és Románia vasúti összeköttetésének) előtérbe kerülése döntötte el Máramarossziget és a brit delegátus szerint is színmagyar Szatmárnémeti és Nagykároly Romániához kerülését.

Látva a szatmári és bihari magyarság nagy számát, a delegátusok egymást múlták felül a magyar statisztikai hiperkritikus elemzésében, ámde ezzel együtt Seymour kénytelen volt megállapítani: háromszáz-ezer magyart juttattak vasúti és stratégiai megfontolások miatt Romániának. Az amerikaiak és kezdetben az olasz delegátusok etnikai korrekciókat javasoltak magyar–román határon, de végül a vasúti, stratégiai szempontok döntötték el valamennyi vitás kérdést.¹³

A plebiszcitum elve

A magyar békejegyzékek több helyen is megfogalmazták a Kárpát-medence vitatott területein élő magyar és nem magyar népesség jogát a népszavazásra. Apponyi Albert a békekonferencia főtanácsa előtt január 16-án elmondott beszédében a wilsoni önrendelkezés eszméjére hivatkozva követelte a népszavazást a történeti Magyarországon mindazon részein, „amelyeket tőlünk most elszakítani akarnak”. Apponyi beszédében a követeléshez azonnal hozzáfűzte: „*Kijelentem, hogy előre is alávetjük magunkat e népszavazás eredményének, bármi legyen is az*” – mondta Apponyi.¹⁴

A terjedelmes, bár ellentmondásoktól sem mentes magyar békejegyzék-anyag néhány kérdésben komoly vitákat váltott ki. Az érintett

¹³ Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): Francia diplomáciai iratok, i. m. 110–165. A vasúti szempontokra vonatkozóan l. Palotás Zoltán: A trianoni határok. Budapest, 1990.

¹⁴ Uo. 278.

szomszéd államok képviselői is minden követ megmozgattak annak érdekében, hogy Apponyiék egyetlen területi vonatkozású észrevételét, ellenjavaslatát se fogadják el. „Közép-Európa néprajzi viszonyai valóban olyanok, hogy lehetetlen, hogy a politikai határok az egész vonalon egybeessenek az etnikai határokkal” – állapította meg végül a trianoni magyar békeszerződés véglegesítését a szövetségesek nevében bejelentő úgynevezett Millerand-féle kísérőlevél majd a magyar észrevételek elutasítását indokolva így folytatta: „Ebből következik – s a Szövetséges és Társult Hatalmak sajnálattal hajoltak meg a szükségesség előtt –, hogy a magyar népesség egyes gócainak egy más állam szuverenitása alá kell kerülnie. Azonban erre a helyzetre nem lehet hivatkozni azzal az állítással, hogy jobb lett volna nem bolygatni a régi területi állapotot. A dolgok meglévő rendje, még ha ezeréves is, nem jogosult a jövőre nézve, ha igazságtalannak találtatott.”¹⁵

Az együttesen több mint hárommillió főre rúgó csehszlovákiai, romániai és jugoszláviai magyar kisebbség létrejöttét a fenti tetszetős, de nyolcvan év múltán is egyoldalúnak és elfogultnak tűnő érvelésben Millerand a fő hangsúlyt a kétségtől sok nehézséget magában hordozó kelet-közép-európai vegyes települtségre, tehát az objektív adottságként is kezelhető etnikai viszonyokra helyezte.

Egyszermind azonban az is tény, hogy magyar–szlovák, magyar–rutén és bizonyos területeken a magyar–román, illetve magyar–szerb vonatkozásban egyaránt jól kivehető etnikai határok léteztek. A magyar–szlovák nyelvhatár ráadásul az úgynevezett éles nyelvhatártípushoz

¹⁵ Uo. II. köt. 487. Millerand érvelése szerint: „Igaz, hogy a magyar Békelegáció azzal érvel, hogy a békefeltételek sehol sem rendelték el népszavazást. Ha a Szövetséges és Társult Hatalmak fölöslegesnek tartották, hogy a népesség ilyen irányú megkérdezéséhez folyamodjanak, ez azért történt, mert meggyőződtek róla, hogy ha ez a megkérdezés őszinte véleménynyilvánítás teljes biztosításával történne, nem vezethetne számba vehetően más eredményre, mint amilyenre Közép-Európa néprajzi viszonyainak és nemzeti aspirációinak tüzetes vizsgálata vezette a Hatalmakat. A népek akarata megnyilatkozott 1918 október és november havában, a kettős monarchia összeomlásakor, amikor a soká elnyomott nemzetiségek egyesültek olasz, román, jugoszláv vagy cseh–szlovák testvéreikkel.”

2. Trianon: a kényszerkisebbségek létrejötte

tartozott, ahol csak ritkán fordul elő egy-két községnél mélyebb átmeneti vegyes lakosságú zóna.

Amint arra azonban maga a kísérőlevél is utal, a békekonferencia számos egyéb megfontolás miatt nem törekedett arra, hogy a békeszerződésekben a Kárpát-medence objektív etnikai adottságai akár csak meghatározó súllyal is érvényesüljenek.

Kisebbségvédelem

Mennyiben határozta meg a magyar külpolitika békekonferencián tanúsított magatartását, a magyar béke-előkészületek stratégiáját a határon túlra került magyarság ügye, érdekvédelme? Milyen alternatívákat dolgozott ki a magyar külpolitika a kisebbségi magyarság megtartása, sorsának enyhítése, jogainak biztosítása érdekében? S mindezek alapján miben jelölhetjük meg a magyar béke delegációk, a magyar külpolitika, s végső soron a kezdetől fogva védhatalmi szerepben fellépő Magyarország határon túli magyarokkal kapcsolatos sikertelenségének legfőbb okait? A népszavazás elvének alkalmazása már önmagában is kérdésessé teszi a magyar béke delegáció érvrendszerének olyan egyoldalú interpretációját, amely azt mint a régi integritás mellett végletesen elkötelezett, anakronisztikus és minden taktikai elemet nélkülöző rövidlátó argumentációt értékelte. Kivált, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a magyar békejegyzékek igen nagy súlyt fektettek a kisebbségi jogok kidolgozására. A békekonferencia által kidolgozott kisebbségvédelmi rendelkezések kibővítését szorgalmazó magyar álláspont természetesen nem volt mentes a belső ellentmondásoktól. Alapelveként a magyar béke delegáció elnöke a realitásokból, azaz az 1919. júniusi Clemenceau-jegyzékben közölt új határokból kiindulva azt kérte, hogy *„abban a végső esetben, ha területi változásokat fognak ránk kényszeríteni, a nemzetiségi kisebbségek jogainak védelme hatásosabban és részletesebben biztosíttassék, mint azt a nekünk átnyújtott békejavaslat tervbe veszi.”*¹⁶

¹⁶ Uo. 279.

A versailles-i békerendszer részét alkotó kisebbségi szerződések közül a trianoni határokon kívül maradó magyarokra egyrészt az osztrák békeszerződésbe beiktatott kisebbségvédelmi kötelezettségek, illetve a Csehszlovákiával, Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal, valamint Romániával megkötött kisebbségvédelmi szerződések vonatkoztak. Az amerikai kezdeményezésre kialakított kisebbségvédelmi szerződésrendszer – amint azt a két világháború közötti nemzetközi kisebbségvédelem hatalmas irodalma is meggyőzően feltárta – valójában a kisebbségek létezéséhez és anyanyelvi kultúrájuk fennmaradásához szükséges minimális jogokat biztosította.

Így értékelte a kisebbségi szerződéseket, amelyek valamennyi kisebbségi szerződésben azonos törzsszövege a trianoni békeszerződésbe is bekerült – az Apponyi Albert vezette magyar békedelegáció is. A küldöttség álláspontját és a kisebbségvédelemmel kapcsolatos javaslatait a XXIII. számú magyar békejegyzék tartalmazta. A jegyzék egyrészt egyetért a Magyarország területén élő kisebbségek jogainak biztosításával, s jelzi, hogy a magyarországi törvényhozás és történelmi hagyományok egyaránt megfelelnek a békeszerződés-tervezetben a magyar kormánnyal szemben támasztandó kisebbségvédelmi előírásoknak. Ugyanakkor a jegyzék erélyesen követelte, hogy a magyar békeszerződésbe kerüljenek be a szomszéd országokhoz került magyar és többi (pl. a szlovák, rutén, szász) kisebbség jogainak védelmét biztosító rendelkezések is. „A méltányosság, az emberi érzés és a tartós béke elérésének akarata megkívánja, hogy a Magyarországtól elvett területeken lakó faji, nyelvi és vallási kisebbségek a nagyhatalmaknak, a világbéke és a kultúra őreinek leghathatósabb védelmében részesüljenek és hogy a Magyarországgal kötendő békeszerződés szilárd biztosítékokat nyújtson a nemzetiségek érdekeinek megvédésére, mert egyedül ezek a biztosítékok óvhatják meg őket a türelmetlen uralom túlkapásai és erőszakoskodásai ellen, amelyek különben kikerülhetetlenek lennének.”¹⁷

¹⁷ Uo. II. köt. 78. – A kisebbségvédelmi szerződések kialakulására és tartalmára vonatkozóan l. Galántai József: Trianon, i. m. 89–109.

2. Trianon: a kényszerkisebbségek létrejötte

A magyar békeküldöttség kisebbségi jegyzéke tételesen és szövegszerűen is javaslatokat tett a magyar békeszerződés kisebbségi jogvédelemmel kapcsolatos kiegészítésére. Nagy súlyt helyezett például az egyházi autonómiák szervezeti, intézményi, vagyoni jogfolytonosságának biztosítására, aminek hiánya azután oly súlyos következményekkel járt a térség valamennyi kisebbségének későbbi fejlődésében. A javaslat a kisebbségi közösségeket automatikusan jogi személyiséggel javasolta felruházni, mert csak így látta biztosíthatónak, hogy a kisebbségek saját költségükön jótékonyági, vallási, társadalmi, oktatási és nevelő intézeteket hozhassanak létre, amelyek nyelvük, kultúrájuk és vallásuk szabad gyakorlását lehetővé teheték volna. A széleskörű kisebbségi önkormányzatra vonatkozó javaslat az anyanyelven folyó közigazgatásra és bírászkodásra is kiterjedt volna, s emellett biztosította kívánta a kisebbségek arányos részvételét a törvényhozásban, a helyhatóságokban, a kormányban és az országos közhivatalokban. Mindezeket a jogokat az asszimilációt szolgáló bárminemű intézkedéseknek, a kisebbségi tulajdon elkobzásának, s mindenfajta diszkriminációnak a tilalmával javasolta kiegészíteni a szóban forgó magyar békejegyzék.

A kisebbségvédelmi szerződésekben lefektetett jogi garanciák elégtelenségét a magyar delegáció erdélyi jegyzéke is keményen bírálta. A magyar békedelegáció rámutatott arra, hogy azok Erdély esetében ezek nem képesek az egész erdélyi különfejlődés értékeinek fennmaradását garantálni, lévén, hogy azok szűkkeblűen csak a nyelvi, faji, vallási kisebbségek speciális érdekeit védik. Másrészt a szankciók hiánya, a gazdasági érdekek védelmének hiánya, Románia ellenérdekeltsége és megbízhatatlansága eleve megkérdőjelezte a magyar békedelegáció szemében a kisebbségvédelmi szerződések értékét. „Meggyőződésünk, hogy nem a kisebbség joga, hanem az államhatalom nemzeti szempontból való semlegesítése az egyedüli megoldás, amely az erdélyi kérdés nyugvópontra hozni képes lenne.”¹⁸ Ennek államjogi megoldásaként az erdélyi jegyzék Erdély önállósítását, az erdélyi államhatalom

¹⁸ A Magyar béketárgyalások, i. m. I. köt. 131.

nemzeti semlegesítését jelölte meg, egyforma közjogi státusszal rendelkező, egyenjogú nemzetek részvételével. Erdélyt négyféle területre javasolta a jegyzék felosztani: túlnyomóan magyar, túlnyomóan román, túlnyomóan szász, illetve sváb és vegyes nyelvű területekre. Ezek széleskörű önkormányzattal rendelkeztek volna, a központi hatalom pedig a három nemzet egyenlő képviselőjén és háromnyelvű adminisztráción nyugodott volna. Alapelveként az erdélyi jegyzék a magyarok és az erdélyiek önrendelkezési jogára hivatkozva megállapította, hogy Erdély esetében nem lehet a tartós rendezés alapja az ott élő egyik nemzet önrendelkezése a másik hasonló jogának kizárása mellett. „Ha két nép joga egyidőben és egy területen meg nem valósítható, illetőleg egymást kizárja, akkor vagy a kölcsönös megegyezés válik szükségessé, vagy más elveket kell még segítségül hívni, olyanokat, amelyeket a kérdés eldöntésekor figyelembe kell venni.”¹⁹

A mindhárom utódállam által aláírt kisebbségvédelmi szerződésnek Csehszlovákiában és részben Romániában voltak pozitív következményei. Mindenekelőtt a nyelvhasználati jogok engedélyezése, a minimális magyar kulturális, oktatási intézményhálózat fennmaradása, valamint a kisebbségi egyházak jogi helyzetének megalapozása vonatkozásában. Míg azonban Csehszlovákia igyekezett a nemzetközi kisebbségi

¹⁹ Uo. 131. A magyar békeküldöttség erdélyi jegyzéke a világháború után kialakult helyzetben a független erdélyi államot tartotta volna a magyar–román ellentétek feloldására, egyszersmind az Erdélyen belüli nemzetiségi viták megoldására a legjobb megoldásnak. Ez utóbbi feladatot azonban a jegyzék szerint az államjogi hovatartozástól függetlenül is szükséges rendezni, s erre a magyar békeküldöttség véleménye szerint a Romániára rákényszerített kisebbségvédelmi szerződés nem lehetett alkalmas. A békejegyzékben körvonalazott független erdélyi államon belül a négy nemzeti terület széleskörű kormányzati és közigazgatási autonómiát kapott volna. „Az erdélyi központi kormányban és orgánumaiban a háromnyelvűség és a központi törvényhozó testületben a három nemzet egyforma képviselője és végül a nemzeti kataszterek alapján megejtendő választórendszer szolgáljon vezérelvül.” Uo. 133. Az erdélyi kisebbségvédelmi kívánalmakkal további magyar jegyzék is foglalkozott. A kisebbségi főjegyzék „Erdély különleges helyzete a kisebbségi védelem szempontjából” című 15. számú melléklete. Uo. II. köt. 129–133.; Ádám Magda – Cholnoky Győző (szerk.): Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban. Budapest, 2000. 115–138., 456–460.

2. Trianon: a kényszerkisebbségek létrejötte

szerződés alapelveit saját belső nemzetiségi törvényhozásában is érvényesíteni, Románia és Jugoszlávia éppen ellenkezőleg megpróbálták annak érvényességét korlátozni. Ez a különbség különösen a magyar kisebbségek politikai pártjainak működési szabadságában és eredményességében mérhető le igazán. Persze az is igaz, a csehszlovákiai magyar politikai reprezentáció sikereit megkönnyítette az a tény, hogy a kisantant-államok közül éppen Masaryk köztársasága kényszerült a legtöbb engedményre, hiszen Prága számára különösen a harmincas években egyre több gondot okozott a Hitler által instrumentalizált három és félmillió német kisebbség.

A genfi népszövetségi kisebbségvédelem által kínált lehetőségekkel mindhárom magyar kisebbség igyekezett maximális mértékben élni: itt érdekes módon éppen a romániai magyar beadványok jártak legtöbb sikerrel, több ízben is meghátrálásra készítve a bukaresti kormányt egy-egy kisebbségellenes intézkedésében. Ez különösen a mindhárom utódállam által végrehajtott agrárreform és az ahhoz kapcsolódó birtokrendezések, illetve a magyar tannyelvű iskolahálózat állami felügyelete kapcsán elszenvedett sérelmek orvoslásában volt fontos.²⁰

A két világháború közt a magyar kisebbség önszerveződésének alapfeltételét az etnikai alapon is szerveződő gazdasági–vállalkozói élet, illetve a nemzeti szellemű iskolai nevelés jelentette. A magyar kisebbségek jogainak átfogó rendezését a budapesti kormány is kezdetől fogva kiemelt feladatának tekintette, igaz, a két világháború közt sohasem adta fel a reményt a határok módosítására. Magyarország mindhárom szomszéd országgal megpróbált bilaterális kisebbségvédelmi szerződést kötni, de amint a csehszlovák elutasítás belső argumentációjából kitűnik, a Magyarországon maradt kisebbségeket egyik utódállam sem tekintette olyan fontosságúaknak, hogy azok védelme érdekében Magyarország számára bármifajta jogosítványt is adjon a magyar kisebbségek szerződéses támogatására, jogaik hivatalos fel-

²⁰ A kisebbségvédelemre vonatkozóan lásd Balogh Artúr: A kisebbségek, i. m; Baranyai Zoltán: A kisebbségi jogok védelmének kézikönyve. Berlin, 1925. (2. átdolgozott kiad.); Nagy Lajos: A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában, Kolozsvár, 1944. (Reprint kiad. Székelyudvarhely, 1994.) stb.

ügyeletére. A magyar kormány ennél fogva elsősorban a népszövetségi rendszer, illetve az interparlamentáris unió és egyéb nemzetközi fórumok keretei közt lépett fel a magyar kisebbségek védelmében, de sohasem tette kétségessé, hogy a valódi megoldást a határok megváltoztatásában látja. A magyar revíziós politika megítélése a magyar történetírás egyik örökzöld vitatémája: mai ismereteink szerint az úgynevezett integrális revízió programja a legtöbb magyar kormány esetében egyfajta diplomáciai többletkövetelésnek számított, de legalábbis a sikertelen 1921–1923. évi bilaterális tanácskozások után a magyar külpolitika elsődlegesen a magyarlakta területek visszaszerzésére, tehát az úgynevezett etnikai revízió megvalósítására koncentrált.

A magyar kisebbségek önszerveződése a két világháború közti periódusban csak részben járt együtt a három népcsoportnak az új állami közösségbe való integrálódással. Ennek ismét számos okát említhetjük: az 1918 előtti, mondhatni történeti konfliktusoktól kezdve a kisebbségi magyarok többsége által is igazságtalansággként megélt trianoni döntésen át egészen a többségi nyelv nem ismeretéig, az államapparátus és a törvényhozás, jogszolgáltatás diszkriminatív gyakorlatáig vagy a Magyarország és a szomszéd államok közt mindvégig fennmaradt igen feszült viszonyig bezárólag. A „befogadó” államok kezdettől fogva nemzetállamként definiálták magukat, alkotmányaik, politikai berendezkedésük, közigazgatásuk és törvényhozásuk igen csekély mozgásszabadságot hagytak a kisebbségeknek. Ilyen körülmények közt a kisebbségi polgárok és közösségek lojalitása nagyon alacsony fokú maradt, amit még a kétségkívül legnagyobb nemzetiségpolitikai gyakorlatot folytató Csehszlovákiában sem sikerült jelentősebb mértékben javítani. Az új államokkal szembeni ellenálló magatartás szintén fontos közösségformáló tényezőnek bizonyult a korai szakaszban, bár a passzív ellenállás a magyar kisebbségek szempontjából igen jelentős veszteségek forrásává is vált: az új államok iránti hűségeskü letételét megtagadó állami alkalmazottakat elbocsátották, s legtöbbször a Magyarországra települt mintegy háromszázezer főnyi menekültserget növelte.

A közösség-szerveződés magasabb fokát jelzi mindhárom kisebbség esetében a fokozatosan új típusú regionalizmussá átalakuló lokálpatriotizmus, illetve regionalizmus, a kisebbségi léthelyzet által igen rövid

2. Trianon: a kényszerkisebbségek létrejötte

időn belül kiváltott messianisztikus, a heroikus küldetéstudat (a transzilvanizmus sajátos kisebbségi adaptációja, a felvidéki vox humana vagy a dunai összetartozás-tudat stb.) élesztése. Az önszerveződés szükségszerűségének felismerése tehát alapvetően egyfajta társadalomlélektani ráhangolódást jelentett a mindhárom népcsoport esetében tulajdonképpen teljesen előzménytelen új kisebbségi léthelyzetre.

Mindezt rendkívüli mértékben megnehezítette az „anyaországgal”, a legtöbb tekintetben központi jelentőségű Budapesttel való kapcsolattartás kezdeti tiltása, későbbi akadályoztatása, csak a legfelső politikai szinten jól szervezett, egyébként jórészt szervezetlen, igen nehézkes jellege. Magyarország és a magyar kisebbségek viszonya az elmúlt 85 év alatt sokszor és sokat változott. A két világháború között kétségkívül az elszakíthatóság, a kismizettség érzése dominált, s ennek megszüntetése volt a főcél. Trianon a magyar revizionista propagandában, a hivatalos magyar politikában, a művészetekben egyaránt minden rossznak a megtestesülését jelentette. Mindazonáltal külön elemzést érdemelne az a tény, hogy a magyar kisebbségek körében viszonylag csekély bázisa volt a sokak által megjósolt radikális magyar irredentának.

A kisebbségek önszerveződését befolyásoló tényezők második nagy csoportját az új államok által biztosított politikai, gazdasági, kulturális jogok, s általában a többségi társadalomnak a kisebbségekhez való viszonyulása jelenti.

A trianoni döntés nyomán létrejött magyar kisebbségek két világháború közti fejlődésében megmutatkozott a békeszerződés valamennyi problémája. Mert hiszen Trianon kétségkívül nem csupán a történeti Magyarország egykori nem magyar nemzetiségeinek önrendelkezését szentesítette. A békeszerződés területi, elsősorban a magyar határokra vonatkozó határozatai – amelyek a magyar kisebbségek számbeli nagyságával szorosan összefüggnek – sokkal inkább a győztes nagyhatalmak és kelet-közép-európai kismemzeti szövetségeseik stratégiai, gazdasági céljait realizálták, mintsem a pártatlan békebírói döntés előkészítését.

A második világháború és az azt követő évek megoldási kísérletei azt bizonyították, hogy a Kárpát-medence népeinek viszonyát háborús kockázatok nélkül nem lehet mechanikusan határmódosításokkal, lokális háborúkkal, lakosságcserevel, deportálással, etnikai tisztogatásokkal meg-

oldani. Minden ilyen erőszakos kísérlet új sérelmeket és konfliktusokat szül, s végeredményben győztes és vesztes egyaránt kárát látja mindenfajta homogenizálási kísérletnek.

A magyar béke delegáció és általában a békekonferenciával kapcsolatosan a magyar külpolitika sikertelenségének okát néhány ritka kivételtől eltekintve nem a hivatalos magyar politika magatartásában szokták keresni. A kelet-közép-európai térség újrarendezésének, kisállami felosztásnak egyértelmű nagyhatalmi meghatározottsága, a szövetséges és társult kisállamokra bízott pacifikációs szerep, a szovjet-oroszországi veszély elleni francia–angol felkészülés szempontjainak, illetve az ország szinte teljes külpolitikai elszigeteltségének, a katonai megszállás tényeinek gondos mérlegelése alapján aligha lehet a világháború utáni magyar békepolitikában megjelölni a békekonferencia döntéseinek okát.

A trianoni magyar külpolitika egyértelműen tudatosította az ország erkölcsi és politikai szempontból egyaránt megkerülhetetlen és kényszerű védhatalmi szerepét a szomszéd országokhoz került magyar kisebbségekkel szemben, ámde az annak érvényesítéséhez szükséges eszközök, mint például a nagyhatalmi támogatottság, a szomszédok között egy-két szövetséges jóindulatú semlegessége vagy hallgatólagos támogatása hiányzott. Mi több, az új határok, demarkációs vonalak, gazdasági kiszolgáltatottság és a belső káosz miatt maga az ország is teljességgel védtelenné vált, s így a magyar békejegyzékekben megfogalmazott korabeli magyar álláspontnak legfeljebb dokumentációs és történeti értéke lehet.

A közel hárommilliónyi kisebbségi magyarság kialakulásának szempontjából több tényező együtthatása bizonyult rendkívül fontosnak: az 1918 előtti etnoregionális tradíciók és aközjogi értelemben is megragadható belső elválasztó vonalak hiányában az új határok kijelölésénél – mint később kiderült – a békekonferencia elé terjesztett igényjegyzékek, illetve stratégiai elképzelések jelentették a kiindulópontot. E tekintetben a csehszlovák, jugoszláv és román területi követelések (nagyobbrészt már a világháború éveiben elhangzott, illetve rögzített ígérek alapján) a békekonferencia határmegállapító tevékenységében magyar szempontból csupán a rossz és még rosszabb alternatívák kiválasztását tették lehetővé.

2. Trianon: a kényszerkisebbségek létrejötte

Az egymással – sajátos érdekszférák, ad hoc érdekek mentén – konkuráló francia, angol, olasz, amerikai delegációk legfeljebb a túlköveteléseknek is minősíthető területi igényeket voltak hajlandók elejteni, amennyiben az új magyar határok némely pontja esetében vita támadt közöttük. Így például a színmagyar csallóközi terület úgy kerülhetett Csehszlovákiához, hogy az amerikaiak és olaszok álláspontjának engedve a francia diplomácia elállt az észak-magyarországi szén- és iparvidék Csehszlovákiának való átengedésétől, amiért cserében, mintegy kompenzációként az amerikaiak nem szorgalmazták tovább Csallóköz magyar fennhatóság alatt való maradását.²¹

²¹ A békekonferencia cseh–szlovák ügyekkel foglalkozó bizottságának 1919. február 27-i ülésén kezdtek el foglalkozni az új magyar–szlovák határ kijelölésével. Elsőként Seymour amerikai követ ismertette az Egyesült Államok javaslatát, amely Pozsony Csehszlovákiának való átadása mellett a Csallóközt – Komárommal együtt – meghagyta volna Magyarországnak, mi több a Sajó völgyétől kezdve a nyelvhatárhoz igazodva jelölte ki az új határvonalat. A bizottságban az angolok és az olaszok is támogatták ezt az elképzelést, jóllehet Nicolson brit képviselő a Vág folyó fölötti ellenőrzést és Komáromot is a cseh–szlovák államnak akarta biztosítani. Egyedül Le Rond tábornok, francia delegátus gondolta úgy, hogy a Csallóköznek földrajzi fekvése miatt Cseh-Szlovákiához kell kerülnie. A csallóközi kérdésben az erre a célra létrehozott albizottság március 1-jei ülése a kérdés elnapolását javasolta. A cseh–szlovák bizottság március 3-i ülésén a Brit Birodalmat képviselő Joseph Cook Nicolsontól eltérő módon a francia javaslatot támogatta, az olasz és az amerikai delegátus azonban ragaszkodott korábbi javaslatához. A bizottság másnap meghallgatta Edvard Beneš, a csehszlovák küldöttség vezetőjét, aki szerint „ha a Csallóközt a magyaroknak adnák, ezzel megfojtanák Pozsonyt”. Beneš Komáromot stratégiai fontossága miatt követelte a csehszlovák állam részére, amely a követelt területek magyar lakosságát 860 ezer főre becsülte, ugyanakkor a Magyarországon maradó szlovákok számát irreálisan magasan, 630 ezer főben jelölte meg. Az amerikai küldöttség a bizottság március 7-i ülésén adta fel a csallóközi kérdésben tett eredeti javaslatát, miután sikerült elérnie, hogy Sátoraljaujhely Magyarországon maradjon és a csehszlovákok által követelt Ipoly-völgyi vasúti határ helyett maga az Ipoly folyó vonala alkossa a határt. Ádám Magda–Ormos Mária: Francia diplomáciai iratok, i. m. 154–182. A csallóközi határra vonatkozóan l. Jeszenszky Géza: A csallóközi magyar–szlovák határ története. *História* (6) 1988. 28–29; Palotás Zoltán: A trianoni határok. i. m. 45–49.

A területi döntések egyébiránt nyíltan is vállalt elfogultságait a francia miniszterelnök az ominózus kísérőlevélben egy végtelen sarkított választási lehetőségre utalva próbálta magyarázni: az antant számára nem volt igazán nehéz dönteni az ezeréves Magyarország teljes integritása és az új szövetséges kisállamok követelése között. Holott mind a békekonferencia munkájában, mind pedig a magyar kormányok által is képviselt alternatív megoldási javaslatokban jelen voltak a térség etnikai viszonyait fokozottabb mértékben figyelembe vevő tervek, javaslatok is.

A világháború befejezésekor a magyar politikai vezetés tisztában volt azzal, hogy valamely győztes nagyhatalom hathatós támasza nélkül a történeti magyar állam egységét nem lehet megővni.

Az 1918 októberétől 1920 júniusáig működött magyar kormányok valójában minden lehetséges eszközt kipróbáltak a békekonferencián 1919 februárjában–márciusában meghozott és tulajdonképpen véglegesnek bizonyult magyar területi döntések befolyásolására, módosítására. A lehető legkedvezőbb tárgyalási pozíció kialakítása, az engedmények és a visszavonulás lehetőségének biztosítása érdekében ezért részben az integritás elvéhez ragaszkodott, részben pedig olyan provizórikus megállapodások kidolgozására törekedett, amelyekre az integritás elvének kényszerű feladását követően hivatkozni lehetett volna.

Csakis ilyen összefüggésben igaz a békekonferencia legfelsőbb tanácsának az az elvi döntése, amely szerint a már megállapított magyar határok bármilyen korrekciója – a térségben kialakult erőviszony mellett – újabb, Magyarországra nézve még rosszabb megoldásokat hozhatott volna. A magyar béke delegáció kisebbségvédelmi erőfeszítéseit ugyanígy teljességgel figyelmen kívül hagyták a nagyhatalmak képviselői. A Millerand-féle kísérőlevél szerint a szomszéd országok által aláírt szerződéseket elégségeseknek minősítették a kisebbségi jogok szavatolására.²²

²² „...a Hatalmak úgy vélik, hogy a határszéli lakosság érdekei teljes mértékben biztosítva vannak. Ami az ilyen szuverenitás alá kerülő magyar népszigeteket illeti, a Románia és a Szerb–Horvát–Szlován Királyság állam részéről már aláírt és a Cseh–Szlovák állam részéről már ratifikált, a kisebbségek védelmére vonatkozó szerződések ezeknek érdekeit teljesen biztosítják.” A magyar béketárgyalások, i. m. II. köt. 488.

2. Trianon: a kényszerkisebbségek létrejötte

A versailles-i békerendszer kialakításában csupán négy ízben igénybe vett plebiszcitum eszközt a magyar béke delegáció minden erőfeszítése ellenére Magyarország esetében csupán egyetlen alkalommal, Sopron és környéke vitás hovatartozásának eldöntésében alkalmazták. Nem véletlen, hogy a csehszlovák, jugoszláv és román béke delegációk folyamatosan egyeztetett fellépése talán éppen a népszavazás kivédésében volt a legerőteljesebb és legkövetkezetesebb.²³

Hiszen aligha kétséges, hogy a magyar többségű területeken és városokban a népszavazás bármilyen körülmények közt lényeges változásokat eredményezett volna a békekonferencia által megállapított határokhöz képest. Tény, hogy a magyar béke delegáció párizsi tevékenysége során és beadványaiban nem csupán az etnikailag minden vitán felül álló, kompakt magyar területek sorsának utólagos felülvizsgálatára koncentrált, hanem megpróbálta a Csehszlovákiához, Romániához és a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz került határmenti vegyes, illetve nem államalkotó nép által lakott (ruszin, német) és az egész nyugat-magyarországi német vidékre kiterjeszteni az igényelt népszavazás hatályát.²⁴

A magyar békeszerződéssel kapcsolatos magyar területi, kisebbségvédelmi észrevételek, javaslatok az adott magyarországi belpolitikai és a régióban uralkodó katonapolitikai körülmények közt nem számíthatnak meghallgatásra, még kevésbé érdemi mérlegelésre. A Jászi-féle nemzetiségi politika állásfoglalásaihoz, néptörvényeihez hasonlóan az

²³ Az 1920. február 24-i csehszlovák–jugoszláv–román közös jegyzéket eredetiben közli: Ardeleanu, Ion – Arimia, Vasile – Musta, Mirceau (red.): Desavirsirea unitatii national-statale a populului Roman. Recunoasterea ei internationala. 1918. Vol. VI. Documente interne si externe, februarie 1920 – decembrie 1920. Bucuresti, 1986. 32–42.

²⁴ Ezt jelzi a magyar béke delegáció jegyzékeinek térképmellékletei között található VI. sz. térkép is, amely a Csehszlovákiának, Romániának, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak és Ausztriának ítélt határmenti magyar területsáv mellett a rutén, illetve a bánági és bácskai vegyes területeket is feltünteti, mint a nagyhatalmak által kijelölt határok Magyarország részéről követelt korrekciójánál figyelembe veendő részeket.

ország vert és kilátástalanul elszigetelt helyzetében a magyar békejegyzékeknek alapvetően csupán elvi lehetőségük lehetett. A magyar békedelegáció és általa a magyar kormány a békejegyzékekben fogalmazta meg a 20. század első felének magyar kisebbségpolitikai, kisebbségvédelmi alapelveit: az erőszakmentességet, a magyar többségű területekhez való ragaszkodást, a magyar kisebbségek szülőföldhöz és önkormányzatisághoz való jogának követelését.

A magyar kül- és kisebbségpolitika a két világháború között alapvetően a tárgyalásos, háborús konfliktus nélküli határrevízióban látta a megoldást. A revíziót középpontba helyező magyar közgondolkodás azonban az elszenvedett sérelmek, a magyar kisebbségekkel megtörtént méltánytalanságok miatt elsősorban a jóvátétel mozzanatára koncentrált, és sem a trianoni döntéshez vezető út belső hibáival, bűneivel, mulasztásaival nem nézett szembe, sem a szomszéd nemzetekkel, országokkal nem tudta megteremteni a megegyezéssel való revízió feltételeit.²⁵ Az integrális, etnikai, fokozatos revízió különböző elképzelései, variánsai alapvetően a nagyhatalmi viszonyok alakulásától függtek.

²⁵ A magyar revíziós politikáról és közgondolkodásról *lásd* Arday Lajos: Térkép csata után. Budapest, 1990; Romsics Ignác – ifj. Bertényi Iván (szerk.): Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953. Budapest, 1998; Zeidler Miklós: A revíziós gondolat, Budapest, 2001; Uő: A magyar irredenta kultusz a két világháború között. Budapest, 2002; Ablonczy Balázs: Trianon-legendák, in: Romsics Ignác (szerk.): Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemből. Budapest, 2002. 132–161. Uő: Trianon. Budapest, 2003.